

ذکر مصیبت در روضه‌های کهن

عکسی از مجلس روضه‌خوانی در دوران قاجار

نوری| روضه و روضه‌خوانی به‌معنای ذکر مصیبت سیدالشهدا^(ع) و مرثیه‌خوانی برای معصومین^(ع) و یکی از عوامل پیوند روحی و عاطفی شیعه با اولیای دین است. اشک ریختن و گریستن در مصائب اهل بیت^(ع) نشانه عشق به آنان است و علاوه بر سازندگی‌های تربیتی برای سوگوار، موجب اجر و پاداش الهی در آخرت و بهره‌مندی از شفاعت اباعبدالله...الحسین^(ع) است. عزاداری قبل از شهادت امام حسین^(ع) هم وجود داشت. معروف است پیامبر اکرم^(ص)، پس از جنگ احد، هنگام عبور از محله‌ای در مدینه، متوجه گریه و عزاداری تعدادی از مردم برای شهدای خود شدند و فرمودند: «کسی نیست که برای حمزه من گریه کند.» در همان لحظه بزرگان طایفه عزادار، فضا را به نحوی تغییر دادند که زنان و مردان برای حمزه، عمومی پیامبر^(ص)، عزاداری کنند، بنابراین، عزاداری برای عمومی پیامبر^(ص) اولین سوگ بود که در تاریخ اسلام ثبت شد؛ اما پس از آن حضرت علی^(ع) برای حضرت زهرا^(ص) و سپس فرزندان ایشان برای شهادت حضرت علی^(ع) نیز در کوفه عزاداری کردند. براساس روایت‌ها محمد حنفیه در این جمع به مرثیه سرایی و نوحه‌خوانی پرداخت، اما مقوله‌ای که اکنون بیشتر به‌عنوان عزاداری شناخته می‌شود، عزاداری برای امام حسین^(ع) است و به‌گواه شیعه و اهل سنت اولین عزاداری‌ها برای شهدای کربلا در عصر روز عاشورا توسط خاندان پیامبر^(ص) انجام شده است.

آغاز روضه‌خوانی از دوره صفویه

روضه‌خوانی تجسم ویژه عزاداری برای امام حسین^(ع) است. روضه در اصل و به روایت دهخدا در لغت‌نامه، به‌معنی باغ و بوستان است؛ اما سبب اشتہار مرثیه‌خوانی به «روضه» بیان حوادث کربلا توسط مرثیه‌خوانان از روی کتابی به نام «روضه‌الشهدا»، تألیف ملاحسین کاشفی سبزواری، مفسر قرآن و واعظ تأثیرگذار عصر تیموری، است. فرد مرثیه‌خوان در گذشته مطالب این کتاب را در مجلس عزاداری از روی آن بر سر منبر می‌خواند و به‌همین دلیل، با گذشت زمان، خوانندگان این کتاب به «روضه‌خوان» معروف شدند. ملاحسین واعظ کاشفی، فقیه، محدث، ادیب و واعظ مشهور قرن نهم و دهم قمری، در خراسان زندگی می‌کرد و حافظه بسیار خوبی داشت و از دست‌پرورده‌های میرنظام‌الدین علی شیرنوائی، شاعر، دانشمند و سیاستمدار برجسته روزگار فرمانروایی تیموریان و معاصر سلطان حسین بایقرا، بود.

کاشفی آثار متعددی دارد که مشهورترین آن‌ها کتاب «روضه‌الشهدا»ست و این کتاب در مجالس عزاداری امام حسین^(ع) نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد و به این دلیل عنوان «روضه‌خوانی» نیز مطرح می‌شود.

به عبارت دیگر روضه در اصل به معنای خواندن کتاب «روضه‌الشهدا» ملاحسین کاشفی سبزواری است. بدون شک در طول تاریخ، متون روضه دچار تغییراتی شده و هر روضه‌خوان، بنا به ذوق و معرفت خود، برخی از نکات نوشته‌شده در کتاب روضه‌الشهدای مرحوم ملاحسین کاشفی را پررنگ‌تر و برخی را کم‌رنگ‌تر به مردم ارائه کرده است.

براین اساس، هرچند تاریخچه مرثیه‌خوانی برای اباعبدالله...الحسین^(ع) به همان زمان شهادت ایشان و نوحه‌های حضرت زینب^(ص) به هنگام دفن شهدا و البته زیارت قبور شهدا توسط جابرین عبدالله... انصاری بازمی‌گردد، استفاده از عنوان روضه موضوعی است که به دوران حکومت صفویان (قرن دهم هجری)، مربوط می‌شود؛ این یعنی روضه و روضه‌خوانی این زمان در ایران رواج پیدا کرده و کتاب «روضه‌الشهدا» نیز در همین دوره نوشته شده است.

«روضه‌الواعظین» و ۹۶ مجلس عزا

بعضی از دانشمندان تاریخ شیعه معتقدند اولین کتاب روضه‌ای که نوشته شده «روضه‌الواعظین و بصیرة‌المُتَّعَظِین» نام دارد که فتال نیشابوری نوشته

است. این کتاب زندگی همه ائمه^(ع) را دربرمی‌گیرد و در اصل کتاب تاریخ اهل بیت^(ع) است که در ۹۶ مجلس نوشته شده و بخشی از آن به مباحث مرتبط با عاشورا و امثال آن پرداخته است. نویسنده در این کتاب بیشتر به شرح زندگی پیامبر^(ص)، زندگی امیرالمؤمنین علی^(ع) و حضرت زهرا^(ص) پرداخته و از این نظر با دیگر کتاب‌ها تفاوت دارد. هرچند کتاب «روضه‌الواعظین و بصیرة‌المُتَّعَظِین»، به عنوان نخستین کتاب روضه، متفاوت با دیگر کتاب‌هاست اما عزاداری شهدا به روضه واقعه عاشورا اختصاصی داشته است که متن کامل آن را از کتاب «روضه‌الشهدا» می‌خوانند.

روضه از منظر حکومت‌ها

همان‌طور که اشاره شد با ظهور صفویه روضه‌خوانی اهمیت بسیار پیدا کرد، به‌طوری‌که شاه عباس در سفرهای خود روضه‌خوانی را اجرامی کرد. این موضوع در دوران نادرشاه به این دلیل که نگاه دینی متفاوتی داشت و روضه را خرافه می‌دانست، محدود شد، اما در دوره قاجار به شدت اوج گرفت و روضه‌خوانی‌های پرشکوهی برگزار شد، حتی آیین روضه‌خوانی در تکیه دولت به صورت جداگانه نیز برگزار می‌شد. این

تفاوت محافل روضه‌خوانی با یکدیگر

برگزاری روضه در شهرهای مختلف ایران اندک تفاوت‌هایی با یکدیگر دارد. کلیت روضه‌خوانی در بخش‌های مختلف ایران یکی است، اما در نحوه اجرای آن از منظر زمانی یا مخاطبان، تفاوت‌هایی وجود دارد، به‌طورمثال، در مشهد بیشتر روضه‌های مردانه در ساعات پیش از ظهر و به‌صرف صبحانه است و روضه‌های زنانه در ساعات عصر برگزار می‌شود؛ حال آنکه در تهران و برخی نواحی جنوبی کشور، روضه‌های مردانه

برگی از کتاب «روضه‌الشهدا»
با نگاره‌ای از روز عاشورا

برگی از کتاب «روضه‌الشهدا» و نگاره‌ای از شمر و مزدروانش که آب را بر حسین^(ع) بستند

پس از نماز مغرب برگزار می‌شود. در مورد چارچوب روضه‌خوانی باید گفت که روضه‌خوانی‌های بسیار ساده فقط یک روحانی یا روضه‌خوان دارند و در برخی مجالس با قدمت بالای روضه، همچون مجلس منزل مرحوم سیدجواد سیستانی یا حسینیه مرحوم شیخ محمدتقی بجنوردی، شاهد روضه‌خوانی بیش از ۱۰ روحانی در یک روز هستیم. این نکته را هم بد نیست گوشزد کنم که در دهه‌های ۳۰ تا ۵۰ خورشیدی ما دو نوع روضه‌خوان داشته‌ایم که به ترتیب به عنوان مسئله‌گو و منبری معروف بوده‌اند.

فردی که به عنوان مسئله‌گو در مجلس روضه شرکت می‌کرد، تنها به بیان مسائل مختلف شرعی از نگاه مراجع مختلف دینی برای حاضران می‌پرداخت و در پایان سخنان خود ذکر مصیبتی اولیه داشت و روحانی بعدی حاضر در مجلس که با عنوان منبری شناخته می‌شد، به بسط و گسترش آن می‌پرداخت. اکنون شاید تعداد بسیار کمی از روحانیان مسئله‌گو در قید حیات باشند که آنان نیز به دلیل کبر سن، معمولاً در مجالس دینی حاضر نمی‌شوند و برخی از روحانیان منبری با بیان یکی دو مسئله جبران نبود آن‌ها را می‌کنند.

قدیمی‌ترین روضه‌های مشهد

همان‌طور که اشاره شد، پایه اصلی روضه‌خوانی کتاب «روضه‌الشهدا»، اثر ملاحسین کاشفی سبزواری است که نشان می‌دهد خراسان مهد اصلی روضه‌خوانی است؛ همچنین حضور امام رضا^(ع) ضمیمه روضه‌های رضوی است که نشان می‌دهد فضای روضه‌خوانی در مشهد مهیاست. برخی خانه‌های مشهد سال‌هاست در ایام محرم و صفر، تکیه و عزاخانه می‌شوند. این تکیه‌ها معمولاً چندروز مانده به آغاز محرم به همت مالکان و برخی عزاداران فعال دائمی از حالت خانه خارج و به یک حسینیه مجهز و محل عزا و گریه بر سیدالشهدا^(ع) تبدیل می‌شوند و پس از دوران عزا به حالت عادی خود برمی‌گردند. تعداد این تکیه‌ها هرچه در مشهد کم نیست، براساس اسناد موجود و گفته قدیمی‌های مشهد کهن‌ترین آن‌ها سه مکان بسیار شناخته‌شده شهر هستند که هرچند در طول زمان بنای آن‌ها تغییر کرده، سنت عزاداری در آن‌ها باقی مانده است. سه تکیه‌ای که هرکدام بیش از صد سال است پذیرای عزاداران مشهدی و حتی غیرمشهدی امام حسین^(ع) در دهه اول ماه محرم هستند.

تکیه «آقای شاه»

تکیه «آقای شاه» در کوچه سرشور دیگر مکان قدیمی روضه‌خوانی مشهور مشهد است. سیداسماعیل شاه‌حیدری، معروف به آقای شاه، مشهورترین و دوست‌داشتنی‌ترین چهره مذهبی غیرروحانی سال‌های پس از مشروطه مشهد است که عموم طبقات کوچک و بزرگ او را می‌شناختند و به وی احترام می‌گذاشتند، پیرمرد لاغر اندام، راست قامت و قوی‌هیکلی که با ریش و سیبل کم پشت حنایی رنگ، چشمان نافذ خاکستری درخشان، پشت پلک‌های پف‌کرده و پوست سفید یک عمامه بزرگ سبز پسته‌ای با سیاه به سر می‌پیچید و شال سبزرنگی را هم به کمر می‌بست و نعلین زردرنگی به پا می‌کرد و در حالی که عبای نازکی به دوش داشت، پیشاپیش تنی چند از هوادارانش در کوئی و برزن به راه می‌افتاد؛ بر حسب عادت، گهگاهی در راه می‌ایستاد، نفسی تازه می‌کرد و با صدای بلند می‌گفت: «حیدر» برای همین هم در میان مردم، به «سید حیدری» شهره شده بود. منزل او هم که به تکیه آقای شاه معروف بود و هست از همان زمان تاکنون در دهه اول محرم پذیرای عزاداران حسینی است. در این تکیه از همه مستمعان (از بزرگ و کهن سال گرفته تا کودکان) با یک استکان بزرگ جای شیرین و مقهاری نان قاق پذیرایی می‌شد. در تکیه شاه، مانند تکیه شیخ روضه‌خوان‌ها یکی پس از دیگری به منبر می‌رفتند و چندکلمه مصیبت می‌خواندند و پایین می‌آمدند و البته گاهی هم دسته‌های سینه‌زن و زن‌جیرزن گذرشان به اینجای می‌افتاد. سه روز مانده به عاشورا هم شبیه برپا می‌شد و روی سکوی وسط تکیه، داستان نبرد و شهادت امام حسین^(ع) و شهدای دشت کربلا را به نمایش درمی‌آوردند. ظهر عاشورا هم –برخلاف سایر تکیه‌های مشهدی که با شله مشهدی از مهمانان پذیرایی می‌کنند– در این تکیه از ابتدای ایجاد تاکنون، آب‌گوشت توزیع می‌شود. منزل آقای شاه هم از کوچه سرشور، هم از میدان گنبدسبز دسترسی دارد.

روضه منزل سید جواد سیستانی

سومین روضه کهن مشهد هم مانند مورد نخست، منتسب به بیت یکی از خاندان‌های عالم‌پرور مشهد است. این خانه که در دهه اول محرم تبدیل به تکیه می‌شود و در بین اهالی مشهد به خانه اسیدجواد شناخته می‌شود، متعلق به سیدجواد سیستانی، برادر درگذشته مرجع بزرگ جهان تشیع، آیت‌الله العظمی سیدعلی سیستانی، است. البته روضه‌خوانی خانه اسیدجواد در اصل روضه‌خوانی اجدادی است و براساس اسناد موجود، این مجلس عزا هم از دوران مهاجرت جد وی به مشهد در این شهر برپا شده است.

این عزاداری البته ابتدا در منزلی نزدیک‌تر به بافت حرم مطهر رضوی، متعلق به آیت‌الله سیدعلی سیستانی بزرگ، جد مرجع کنونی جهان تشیع، برگزار می‌شده است تا اینکه در تخریب‌های دوران محمدولی‌اسدی و سپس در تخریب دوران عبدالعظیم ولیان، آن منزل و منزل جانشینش تخریب می‌شوند و اسیدجواد سیستانی که برخلاف برادران به‌رغم خواندن دروس حوزوی لباس روحانیت بر تن نداشته و اهل بازار بوده است و به همین دلیل هم همیشه ساکن مشهد، خانه مورد نظر کنونی را در محدوده محله چهارباغ و کوچه میرعلم خان خریداری می‌کند تا هم در آن با خانواده زندگی کند، هم در ایام عزای حسینی در آن به روضه‌خوانی بپردازد.

روضه‌خوانی در این خانه به‌رغم گذشت بیش از ۱۰ سال از درگذشت اسیدجواد، هنوز هم هرساله به همان سبک و سیاق قدیم برپا می‌شود و حتی برخی اوقات گردشگران خارجی هم در مراسم دیده می‌شوند. ناگفته نماند مجلس عزای امام حسین^(ع) در خانه سیدجواد مکانی برای تبلیغ هنر سخنرانی روحانیون هم محسوب می‌شود و هرروحانی که بخواهد، می‌تواند در آن با هماهنگی مدیران مجلس به سخنرانی و ذکر مصیبت اباعبدالله^(ع) اقدام کند.

نمایی از منزل و روضه آقای شاه

نمایی از حسینیه سید جواد سیستانی

نمایی از منزل و روضه شیخ محمدتقی

هنگام تبعید در این حسینیه منبر می‌رفت. آیت‌الله خزعلی و آیت‌الله قمی نیز از منبری‌های حسینیه شیخ بوده‌اند. روضه‌خوانی در این خانه تا صد سال پس از فوت شیخ محمدتقی بجنوردی ادامه داشت تا اینکه سال ۱۳۷۶ منزل یا حسینیه شیخ که فاصله‌اش از حرم مطهر کمتر از صد متر بود، در طرح توسعه حرم قرار گرفت و تخریب شد. پس از آن ورثه شیخ، منزلی در کوچه سجادی خیابان امام خمینی^(ع) خریدند و آن را به حسینیه شیخ تبدیل کردند. البته چندی بعد هم یکی از خیران با دیدن کوچک بودن فضای این منزل نسبت به تعداد بالای عزاداران، خانه‌ای دیگر در همان کوچه را خریداری و وقف خانه شیخ کرد تا کمی شرایط برای عزاداری امام حسین^(ع) در این خانه بهتر شود.

ناگفته نماند منزل شیخ از چنان اهمیتی برخوردار بود که رهبر معظم انقلاب در سفر خود به بجنورد در سال ۱۳۹۱ به شخصیت ایشان و منزلی که در بالاخیابان داشتند، اشاره‌ای کردند و درباره آن فرمودند: «مرحوم شیخ محمدتقی بجنوردی در مشهد امام جماعت مسجد گوهرشاد بود. او شخصی معروف به عبادت، زهد و علم بود. خانه وی در بالاخیابان مشهد و در کوچه‌ای است که مشهدی‌ها کوچه و منزل شیخ را کاملاً می‌شناسند. این کوچه محل اجتماع مردم بود. مهم‌ترین مجلس عزای دهه عاشورا همین منزل بود و مردم ندورات زیادی را به آنجا می‌آوردند.»

روضه‌خوانی منزل مرحوم آیت‌الله...شیخ محمدتقی

نخستین و قدیمی‌ترین تکیه مشهد که حتی در روزگار کرونا هم چراغ روضه‌خوانی برای اباعبدالله...الحسین^(ع) در آن روشن بود، بنای موسوم به «خانه شیخ منتقی» در کوچه سجادی، منشعب از کوچه امام خمینی^(ع) است. نزدیک به دو قرن از شکل‌گیری این مجلس روضه توسط مرحوم آیت‌الله حاج شیخ محمدتقی بجنوردی می‌گذرد. این عزاخانه هرچند تقریباً بیست و چندسالی است که مکانش تغییر کرده، هنوز به عنوان یک پایگاه اجتماعی چنان در حافظه تاریخی مردم مشهد نقش بسته است که همچنان شاهد برپایی مراسم پرشور در دهه اول محرم و دهه پایانی ماه صفر در آن هستیم. این محفل روضه‌خوانی را مرحوم آیت‌الله شیخ محمدتقی بجنوردی، از عالمان قرن ۱۳ هجری که در بجنورد متولد شد و سال ۱۲۷۵ شمسی در حدود هشتادسالگی درگذشت، در منزل شخصی خود برپا کرده است.

حاج شیخ محمدتقی بعد از گذراندن تحصیلات ابتدایی در بجنورد و مشهد به نجف رفت و شاگرد مرحوم آیت‌الله العظمی محمد حسن نجفی (صاحب جواهر) و سپس آیت‌الله العظمی شیخ مرتضی انصاری شد و به درجه اجتهاد رسید. او سپس به زادگاهش بجنورد برگشت اما پس از مدتی با حاکم وقت بجنورد به اختلاف خورد و به مشهد مهاجرت کرد و امام جماعت مسجد جامع گوهرشاد شد.

شیخ سپس در منزل شخصی خود، در ابتدای بالاخیابان، مراسم روضه‌خوانی دهه اول محرم را برپا کرد. اما رفته‌رفته با دیدن استقبال مردم از این مراسم، روضه‌خوانی در دهه پایانی ماه صفر و سپس روزهای وفات معصومان^(ع) و بعدها روزهای جمعه نیز اضافه شد. آن قدر این مراسم باشکوه و پرشور برگزار می‌شد که مردم مشهد به منزل شخصی آیت‌الله لقب «تکیه شیخ» دادند و در گذر سال‌ها این کوچه نیز در بین مشهدی‌ها به نام «شیخ منتقی» شناخته شد. حسینیه شیخ، خانه‌ای ۷۵۰ متری با بافتی کاملاً مسکونی بود اما ایام عزاداری که می‌شد، یک‌باره تغییر شکل پیدا می‌کرد و پرچم‌های سیاه به اهتزاز درمی‌آمد و تعدادی از اتاق‌ها تخلیه می‌شد.

منزل شیخ در طول تاریخ کارکردی اجتماعی و مردم‌محور داشت و افراد بسیاری در مراسم آن حاضر می‌شدند و چون مردم‌محور بود، همسویا با شرایط زمانه خود، مسائل سیاسی و اجتماعی در آن بیان می‌شد. آیت‌الله مشکینی